

Uit de startblokken

Werkprogramma 2017
van de Nederlandse Sportraad

Uit de startblokken

Werkprogramma 2017
Nederlandse Sportraad

Den Haag, 27 oktober 2016

Inleiding

In de brief aan de Tweede Kamer van 20 november 2015 heeft de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) aangekondigd het rendement van sportevenementen te willen vergroten.¹ Sportevenementen zijn er in vele soorten en maten: groot en klein, internationaal en lokaal, met topsport en breedtesport, met één tak van sport en met meerdere sporten, met Olympische en met Paralympische nummers, in sportaccommodaties en in de openbare ruimte. Wat deze evenementen gemeen hebben is dat zij veel mensen op de been krijgen en kunnen rekenen op een hoge mate van belangstelling van publiek en media. Eén op de vijf mensen bezoekt maandelijks een sportwedstrijd of sportevenement; 57% volgt sport wekelijks via de media.²

Nederland heeft de afgelopen jaren een aantal topevenementen georganiseerd en ook voor de komende jaren staan aansprekende evenementen op de kalender. De kwaliteit van de organisatie van grote sportevenementen lijkt te zijn toegenomen. Dit wordt gewaardeerd door het publiek in termen van bereik en beleving. De economische impact van grote sportevenementen is aanzienlijk.³ Kenmerkend is de vernieuwing die in Nederland steeds wordt nagestreefd, zoals de spreiding van wedstrijden over vier speelsteden tijdens het WK Beachvolleybal inclusief de drijvende accommodatie in Den Haag; de honderden side events die door burgers en bedrijven zijn georganiseerd in Utrecht tijdens de Grand Départ van de Tour de France, en de integratie van Paralympische nummers en het inzetten van het Museumplein als 'buitenlocatie' voor de werpnummers tijdens het EK Atletiek.

De minister van VWS geeft in de brief aan de Tweede Kamer aan dat de werving, organisatie en financiering van met name de grote sportevenementen in Nederland voor verbetering vatbaar is. VWS meldt in de brief dat circa de helft van de evenementen afsluit met verlies.⁴ Grote sportevenementen zouden voor een (te) groot deel afhankelijk zijn van overheidssubsidie - terwijl winstgevendende evenementen juist geld zouden kunnen genereren voor de sport. Investerings in grote sportevenementen zijn overwegend publiek; de soms aanzienlijke opbrengsten komen ten goede aan private partijen en dan met name de horeca. De economische impact van door VWS gesubsidieerde evenementen wordt standaard in beeld gebracht; met het nastreven van en in kaart brengen van de maatschappelijke opbrengsten is nog veel minder ervaring. Reden voor de minister om een nieuwe impuls te geven aan het evenementenbeleid in Nederland en aan het sportbeleid in het algemeen.

¹ [Tweede Kamer vergaderjaar 2015-2016, 30 234, nr. 142](#)

² [SCP/CBS, VTO2014](#)

³ <http://www.evenementenevaluatie.nl/>

⁴ Dit geldt voor grote, internationale topsportevenementen die de afgelopen vijf jaar in Nederland plaatsvonden en door VWS werden gesubsidieerd. (zie voetnoot 1)

Instelling Nederlandse Sportraad

Onder de Kaderwet adviescolleges heeft de minister van VWS een tijdelijk adviescollege opgericht als onderdeel van een slagvaardig sportbestel. De Nederlandse Sportraad (NLsportraad) heeft tot taak de minister van VWS, het kabinet en het parlement te adviseren over sport. De NLsportraad beziet 'sport' daarbij in al zijn verscheidenheid: van bewegingsonderwijs voor kinderen tot een actieve leefstijl voor ouderen, van hardlopen in het park tot sporten in georganiseerd clubverband en van talentherkenning tot topsport. Bij dit brede spectrum horen ook alle randvoorwaarden die nodig zijn om sport mogelijk te maken. Gevraagd en ongevraagd kan de raad adviseren over sport en andere, sportgerelateerde onderwerpen.

De Nederlandse Sportraad is een tijdelijk adviescollege, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 20 mei 2016 voor een periode van vier jaar.⁵ Voor de Nederlandse sport is het instellen van deze raad uniek. Voor het eerst in de geschiedenis stelt de Nederlandse regering een formele adviesraad in op het terrein van sport.

De raad heeft negen leden, benoemd voor de duur van de Nederlandse Sportraad:

Michael van Praag (voorzitter), internationaal sportbestuurder
Pieter van den Hoogenband, olympiër
Esther Vergeer, paralympiër
Ahmed Aboutaleb, burgemeester Rotterdam
Merel van Vroonhoven, voorzitter Autoriteit Financiële Markten (AFM)
Duncan Stutterheim, organisator internationale dance-events
Jaap de Groot, hoofdredacteur Telesport
André Kuipers, arts, astronaut
Leanne van den Hoek, Brigade-generaal b.d. Defensie

Camiel Eurlings (lid Internationaal Olympisch Comité en qq ook lid bestuur NOC*NSF) zal als vaste adviseur de raadsvergaderingen bijwonen. De raad kan desgewenst ook nog andere adviseurs benoemen.

Zo spoedig mogelijk na instelling van de NLsportraad is ook een secretariaat ingericht bestaande uit een algemeen secretaris, twee adviseurs en een medewerker advisering. Het secretariaat ondersteunt de NLsportraad in het functioneren, is penvoerder van de analyses en adviezen en is het loket voor informatie. Het secretariaat van de Nederlandse Sportraad werkt samen met het secretariaat van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVenS) in de bedrijfsvoering.

De Nederlandse sportraad is nieuw in het bestel van de rijksoverheid en ook nieuw voor de sportsector. De raad geeft onafhankelijk advies. Rol en taken ontleent de raad aan de Kaderwet adviescolleges en aan de opdrachten die de minister van VWS aan de raad mee geeft en besproken worden in het parlement. De raad is geen bestuursorgaan en maakt geen beleid; de raad is ook geen organisatie in de uitvoering.

De NLsportraad heeft als eerste opdracht meegekregen om te adviseren over het rendement van sportevenementen. De raad kijkt daarbij naar de kansen die private financiering bieden waarmee subsidies vanuit de rijksoverheid gaan gelden als sluitpost van een evenementenbegroting. Ook kijkt de raad hoe de economische en maatschappelijke impact van sportevenementen verder kan worden vergroot.

⁵ [20 mei 2016, nr. 2016000848](#)

In de brief aan de Tweede Kamer heeft de minister een aantal opdrachten genoemd voor de raad. In een eigen samenvatting ziet de raad vraagstukken op vijf terreinen:

1. zorgen voor meer winstgevende sportevenementen; professionalisering van de financiële systematiek; betere balans tussen publieke en private financiering met subsidie als sluitstuk;
2. vergroten van de maatschappelijke impact van evenementen, met name op sportdeelname en integratie; vergroten van de beleving; inzet side events ter vergroting van de impact; verbinden van sport en cultuur ter vergroting van de beleving;
3. vergroten van de economische impact van evenementen; evenementen als springplank voor inkomende en uitgaande handel; evenementen als show case voor innovaties;
4. leren uit ervaringen van eerdere sportevenementen; verbeteren van samenwerking, krachtenbundeling en kennisdeling;
5. invullen van een strategische (top)evenementenkalender op de middellange termijn; realiseren van succesvolle, efficiënte bidprocessen.

In de brief wordt verder nog genoemd dat de minister van VWS van de Nederlandse sportraad verwacht een bindende én prikkelende rol te spelen richting sportsector, bedrijfsleven en overheden, leidend tot een gezamenlijk meerjarenperspectief.

De raad heeft stil gestaan bij de reikwijdte van deze eerste opdracht en dan met name het type sportevenementen waarover de raad zich zal buigen. In het rapport [Integrity & Sport Events \(2016\)](#) dat het Mulier Instituut in het kader van het EU-voorzitterschap heeft geschreven is een gangbare definitie opgenomen van vier typen evenementen: (1) mega sportevenementen (Olympische Spelen, WK Voetbal, WK Atletiek), (2) grote sportevenementen (andere WK's en EK's), (3) 'hallmark' sportevenementen (Wimbledon, GP Monaco) en (4) lokale sportevenementen (NK's e.d.). De adviezen van de raad richten zich met name op grote sportevenementen en de 'hallmark' evenementen - in dit werkprogramma samen aangeduid als grote sportevenementen. Specifieke aandacht daarbij heeft de raad voor de positie van de Paralympische sporten, georganiseerd in specifieke evenementen of geïncorporeerd in grote sportevenementen voor valide sporters.

Verkenning en analyse

De raad heeft 2016 benut voor een goede verkenning van het huidige evenementenbeleid, de organisatie van evenementen en de instrumenten die organisatoren daarbij ten dienste staan. De raad heeft kennisgemaakt met een aantal belangrijke partijen.

Samen met de praktijk en de wetenschap gaat de raad in 2017 op zoek naar de ingrediënten voor een geslaagd sportevenement en naar factoren die het slagen van een evenement belemmeren. De raad wil dit doen door een integrale analyse te maken van circa tien mede door VWS gesubsidieerde sportevenementen uit de afgelopen vijf jaar.

De selectie van sportevenementen vindt plaats in overleg met VWS. Rond deze casussen worden zowel de financiële balans en het partnership tussen publieke en private partijen in kaart gebracht als de maatschappelijke en economische impact en andere relevante aspecten (o.a. veiligheid, duurzaamheid, infrastructuur). De raad onderzoekt ook de wijze waarop over het evenement is gerapporteerd en verantwoording is afgelegd.

In de analyse houdt de raad rekening met het feit dat een evenement het eindproduct is van onderliggende processen die soms niet in evaluaties worden meegenomen. Behalve voor het product heeft de raad nadrukkelijk aandacht voor het proces in alle fasen: van haalbaarheidsstudie, bidfase en voorbereiding tot organisatie en nazorg.

De raad acht het van groot belang om in de analyse de ervaring en beleving van de evenementenorganisatoren te betrekken alsmede van hun partners en financiers, en deze ervaringen aan te vullen met de inzichten van experts en onderzoekers. Door betrokkenen in werksessies bij elkaar te brengen streeft de raad een leereffect na voor iedereen. Rode draad in de analyse van de evenementen is de wijze waarop de kennis en ervaring door de jaren heen is geborgd en overgedragen.

Voorstel selectie VWS-gesubsidieerde evenementen 2012-2016 voor analyse⁶

Jaar	Evenement	Plaats
2016	EK Atletiek	Amsterdam
	EK Korfbal	Dordrecht
	Start Giro d Italia	Gelderland
2015	WK Beachvolleybal	Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Apeldoorn
	Start Tour de France	Utrecht
	WK Para Cycling	Apeldoorn
2014	WK Hockey	Den Haag
	WK Roeien	Amsterdam
	WK BMX	Rotterdam
	IPC EK Zwemmen	Eindhoven
2013	European Youth Olympic Festival	Utrecht
2012	WK Wielrennen (weg)	Limburg

Daarnaast wil de raad een analyse maken van circa tien grote sportevenementen die *niet* door VWS (en zo mogelijk ook niet door andere overheden) worden gesubsidieerd en een andere business case hebben. De meeste van deze hallmark evenementen behoren inmiddels tot het 'sporterfgoed' van Nederland. Veel van deze evenementen zijn terugkerend of vinden zelfs jaarlijks plaats. Mogelijk wordt de analyse aangevuld met cases van culturele evenementen en/of van sportevenementen in het buitenland.

⁶ Zie bijlage 1 voor een overzicht van VWS-gesubsidieerde evenementen.

Voorstel selectie hallmark evenementen voor analyse⁷

Jaar	Evenement	Plaats
	Dam tot Dam loop	Zaanstad/Amsterdam
	Vierdaagse	Nijmegen
	Amstel Gold Race	Limburg
	KLM Open	wisselend
	World cup schaatsen	Heerenveen Thialf
	WK voetbal kwalificatiewedstrijd	Amsterdam/Rotterdam
	Indoor Brabant	Den Bosch Brabanthallen
	ABN AMRO tennistoernooi	Rotterdam
	TT Assen	Assen
	Pitstop Volvo Ocean Race	Den Haag

De raad gaat ervan uit dat een analyse van verschillende typen (sport)evenementen veel gaat opleveren en zal leiden tot interactie en discussies, tot beter inzicht in succes- en faalfactoren, in onderliggende problematiek en openliggende kansen. De analyse levert ook de basis bij de adviezen die de raad zal geven bij de verschillende vragen die de minister van VWS heeft gesteld. Ten slotte zal de analyse houvast geven bij toekomstverkenningen die in 2018 op de agenda staan: hoe ziet een geslaagd sportevenement er in de toekomst uit?

Van de zoektocht naar kansen en belemmeringen voor geslaagde sportevenementen levert de raad in het voorjaar van 2017 een rapport op. Daarnaast beziet de raad welke inzichten direct aan de praktijk kunnen worden meegegeven, vertaald in praktische handvatten.

De raad acht het waardevol een internationale vergelijking te (laten) doen van de Nederlandse evenementenmarkt met een aantal - in bevolking, bestel en economie - vergelijkbare landen: bijvoorbeeld België, Denemarken, Zweden, Portugal, Hongarije, Tsjechië, Australië, Canada. Welke evenementen halen andere landen binnen, met welk motief, op welke manier, hoe organiseren zij de evenementen en wat is de legacy?

⁷ Zie bijlage 2 voor een (niet uitputtend) overzicht van hallmark evenementen in Nederland.

Werkwijze

De raad levert in 2017 de eerste adviezen op. Deze adviezen zijn gestoeld op de integrale verkenning en analyse zoals beschreven in de vorige paragraaf. Het kan zijn dat de verkenning inzichten heeft opgeleverd die leiden tot bijstelling van de adviezen.

Voor 2017 neemt de raad de brief van de minister van VWS aan de Tweede Kamer als uitgangspunt. Vanuit een brede en internationale context geeft de raad advies, bruikbaar voor zowel beleid als praktijk.

De raad zal adviezen altijd baseren op ervaring uit en interactie met de praktijk, op de kennis die voor handen is en uiteraard op de ervaring en expertise van de raadsleden zelf.

De raad gaat langs verschillende wegen op zoek naar dialoog met relevante partijen en interactie met het veld. De raad wil adviezen geven die daadwerkelijk in praktijk kunnen worden gebracht en die praktijk verbeteren. De raad wil partijen met elkaar in contact brengen in lerende netwerken door gesprekken te voeren en bijeenkomsten te organiseren, maar ook door via websites en digitale platforms informatie te delen en reacties te verzamelen.

Adviescolleges en dus ook de Nederlandse sportraad werken met de kennis die voor handen is. Het is in principe niet de taak van de raad om zelf onderzoek te doen of te initiëren. Met behulp van experts en ervaringsdeskundigen zal de raad de nodige analyses maken en adviezen onderbouwen. Mocht het noodzakelijk zijn om nieuw, aanvullend onderzoek te doen, dan zal de raad de minister van VWS hierover adviseren.

Waar nodig worden experts en adviseurs ingeschakeld ter ondersteuning van de raad. In het geval een duurzaam beroep wordt gedaan op experts, kunnen deze worden benoemd tot adviseur van de raad. Ter voorbereiding van adviezen kan de raad commissies samenstellen waarin raadsleden en adviseurs samenwerken.

De raad werkt graag samen met partijen die vanuit hun huidige professie een bijdrage kunnen leveren aan de vorming van adviezen: evenementenorganisatoren, sportbonden, gemeenten, provincies, bedrijven, media, sportmarketingbureaus, hogescholen, universiteiten, kennisinstellingen, andere adviesraden en uiteraard ook de brancheorganisaties en netwerken waarin organisaties en personen functioneren. De raad zal met nadruk ook kijken naar expertise en ervaring van buiten de thans betrokken organisaties om het blikveld op sport en sportevenementen te verruimen.

Adviezen 2017

(1) Advies financiering sportevenementen

De financiering van de sportsector en van sportevenementen is sterk in beweging. De opbrengst van (online) loterijen is onzeker, het oude sponsormodel lijkt niet meer van deze tijd, de waarde van mediakanalen verandert sterk en de landelijke en lokale politiek is kritisch over subsidiëring van sportevenementen. Bedrijven, overheden, media en andere partners zijn zeker nog bereid te investeren, maar onder andere voorwaarden en in nieuwe modellen. Ook de consumentenmarkt is in beweging. Een groot vraagstuk is de prijselasticiteit: hoeveel is de consument bereid voor sport en voor sportevenementen te betalen?

De raad gaat met experts en met het veld op zoek naar een betere financiële huishouding van grote sportevenementen, naar nieuwe verdienmodellen bij sportevenementen en naar mogelijke financiële arrangementen. Streven daarbij is dat sportevenementen niet langer in de rode cijfers belanden door bijvoorbeeld te ruime begrotingen en verkeerde prognoses. Daarnaast is het doel de subsidieafhankelijkheid van grote sportevenementen te verkleinen en/of deze zelfs winstgevend te maken. Het creëren van nieuwe partnerships, met een belangrijke rol voor de media en voor het bedrijfsleven, en facilitering van de overheid voor het ondernemerschap zijn daarbij belangrijke voorwaarden. Onderdeel van dit advies is een advies over de publieke verantwoording die naar de mening van de raad altijd moet worden gegeven.

Een advies hierover wordt eind 2017 verwacht.

(2) Advies economische impact

De cijfers over de economische impact van grote sportevenementen zijn over het algemeen gunstig. Sportevenementen trekken bezoekers uit binnen- en buitenland en deze bezoekers staan garant voor uitgaven waar met name de horeca van profiteert. Hoewel moeilijk te meten, kunnen sportevenementen als vorm van city marketing ook op de langere termijn nog een gunstig effect hebben op binnen- en buitenlands toerisme.

VWS eist bij de subsidiëring van grote sportevenementen dat de impact wordt gemeten via de richtlijnen van de Werkgroep Evaluatie Sportevenementen (WESP). Dit maakt de uitkomsten van evenementen vergelijkbaar. De raad wil een aantal (internationale) experts uitnodigen om de bestaande evaluatiemethodes opnieuw tegen het licht te houden: wordt op deze manier de impact op de best mogelijke wijze in beeld gebracht en zijn de prognoses betrouwbaar en goed hanteerbaar voor degenen die verantwoording moeten afleggen? Zijn er meer methodes denkbaar en kunnen die naast elkaar bestaan? Kunnen maatschappelijke opbrengsten economisch worden vertaald? En wat is de economische waarde van media exposure?

Een deeladvies hierover kan halverwege 2017 worden verwacht.

Daarnaast bezint de raad zich op het vergroten van de economische impact van sportevenementen op andere wijze. De economische impact wordt veel groter als we Nederlandse organisaties en bedrijven wereldwijd lanceren als toonaangevende leveranciers van sportevenementen en bijbehorende voorzieningen; als evenementen worden gebruikt als springplank voor innovatieve diensten en producten, en als evenementen dienen als platform voor business-to-business, business-to-public en business-to-government. Dat geldt zowel voor de grote sportevenementen die in Nederland plaatsvinden als voor de sportevenementen in het buitenland, waar bedrijven maar ook bijvoorbeeld kennisinstellingen nieuwe markten kunnen aanboren en internationale samenwerkingsverbanden aangaan.

Tijdens Studio TeamNL (18 augustus 2016) geeft marketeer Bob Oosterhout een aantal voorbeelden van Nederlandse bedrijven die leverancier zijn van de Olympische Spelen in Rio de Janeiro. Het gaat bijvoorbeeld om Janssen Fritsen dat de baskets levert voor basketball en vrijwel al het turnmateriaal, Heras dat het hekwerk heeft geleverd, CocoYachts dat de fast ferries heeft ontworpen, Tauw dat een Slibremmer heeft geleverd voor in het water en Delares dat een computermodel heeft ontwikkeld om de bewegingen van afval in het water te kunnen volgen. “Er is eigenlijk nóg een TeamNL aanwezig.” Minister Schippers geeft vervolgens aan dat zij precies daarom meegaat op handelsmissie naar Tokyo in het najaar van 2016.

De raad neemt graag grondig kennis van partnership van het bedrijfsleven in grote sportevenementen, van inkomende en uitgaande handelsmissies gerelateerd aan sportevenementen en vooral van de opbrengsten hiervan. Daarnaast wil de raad in kaart brengen welke kansen bedrijven zelf zien gerelateerd aan sportevenementen, en hoe dit mogelijk kan worden gemaakt..

Een advies hierover wordt eind 2017 verwacht.

(3) *Advies maatschappelijke impact*

De raad is van mening dat sportevenementen een sportieve en maatschappelijke betekenis in zichzelf hebben voor de samenleving doordat evenementen ‘leven’ en mensen hiervan genieten. Van evenementen wordt gezegd dat zij bijdragen aan waarden zoals welbevinden, trots, cohesie, integratie, ontwikkeling, sportdeelname en gezondheid. Deze waarden worden bij evenementen echter niet stelselmatig nagestreefd en/of gemeten, en hierover wordt doorgaans ook geen verantwoording afgelegd. De raad wil bezien hoe maatschappelijke doelen wel kunnen worden gerealiseerd, in de eerste plaats als het gaat om de positieve effecten die topsport kan hebben op de sportdeelname.

Over het algemeen is de tevredenheid van bezoekers over sportevenementen groot en zijn de kijkcijfers hoog. Zo waren in augustus 2016 negen van de tien best bekeken televisieprogramma’s sportgerelateerd.⁸ De waardering van Nederlanders voor sportevenementen in eigen land is belangrijk voor het draagvlak en vertaalt zich enerzijds in de prijs die de consument bereid is te betalen voor het evenement, en anderzijds in de investeringen die bestuur en politiek willen doen in evenementen. De raad wil beter in beeld krijgen wat het draagvlak is onder de bevolking voor consumentenuitgaven en publieke bestedingen als het gaat om grote sportevenementen.

Een (deel)advies hierover wordt halverwege 2017 verwacht.

Een goed voorbeeld van de samenhang tussen draagvlak, budget en bestedingen zijn de Paralympische Spelen 2016 in Rio de Janeiro. Het budget van de Paralympische Spelen moest kort voor de opening worden teruggeschroefd. De prijzen werden verlaagd uit angst dat de tribunes nog leger zouden zijn dan bij de Olympische Spelen. Ondanks de minimale middelen was er sprake van een evenement met een zeer positieve uitstraling en met volle tribunes, omdat de kaarten dit keer voor de inwoners van Rio wel betaalbaar waren.

De kwaliteit van grote sportevenementen wordt naar de mening van de raad hoger als er een cross over wordt gemaakt van sportevenementen met culturele activiteiten. Sport en muziek zijn een zeer voor de hand liggende combinatie, maar ook kan worden gedacht aan combinaties met bijvoorbeeld (straat)theater, dans, fotografie of beeldende kunst. De raad gaat onderzoeken hoe sportieve en culturele activiteiten elkaar kunnen versterken.

⁸ https://kijkonderzoek.nl/images/Maandpersberichten/2016/TV/160907_Persbericht_SKO_-_augustus_2016.pdf

Een (deel)advies hierover wordt in 2017 voorbereid en in 2018 uitgebracht, mogelijk samen met de Raad voor Cultuur.

VWS zet al enige tijd sterker in op de maatschappelijke impact van grote sportevenementen. Zo wordt als subsidievoorwaarde gesteld dat er rond grote sportevenementen 'side events' worden georganiseerd. Ook wil VWS meer oog voor de integratie van mensen met een beperking en voor een groter bereik van evenementen onder alle bevolkingsgroepen. In de huidige side events wordt bijvoorbeeld de samenwerking gezocht met scholen, de buurt, bedrijven en met studenten en onderzoekers van hogescholen en universiteiten. Over het bereik en effect van deze projecten is nog niet veel bekend. De raad wil zich nader oriënteren op reële doelen en uitkomsten en een efficiënte organisatie van dit soort projecten.

Een advies over vergroting van de impact van side events wordt voorbereid in 2017 en uitgebracht in 2018.

(4) *Advies strategische evenementenkalender*

Op www.sportevenementenkalender.nl staat een mooi overzicht van de sportevenementen die in Nederland worden georganiseerd. Vier keer per jaar toetst de Commissie Evenementen de plannen voor grote sportevenementen. Vervolgens adviseert de commissie het netwerk De Kracht van Sport (bestaande uit NOC*NSF, VWS en de G5) of deze evenementen al dan niet mogen worden aangemerkt als 'topevenementen': toonaangevende, internationale sportevenementen, waar de betrokken organisaties zich in de komende jaren hard voor willen maken. Ook de ambities, bids en aanloopevenementen worden op de kalender geregistreerd.

De raad constateert dat de kalender voor de komende jaren nog niet heel rijk is gevuld en gaat op zoek naar de oorzaak. Ook is de betekenis van een evenement voor Nederland niet altijd even vanzelfsprekend. Voor een advies over het invullen van de evenementenkalender en daarmee ook het gewenste *track record* op de langere termijn gaat de raad in gesprekken op zoek naar de gezamenlijke ambitie van de sportsector, bedrijven en overheden inclusief de rijksoverheid en de betekenis hiervan voor Nederland. Naar aanleiding hiervan geeft de raad ook advies over het door de minister gevraagde gezamenlijke meerjarenperspectief.

Voor een advies over de strategische evenementenkalender is een gedegen internationale oriëntatie nodig. De raad wil (laten) onderzoeken welke eisen die internationale en Europese sportfederaties en andere vergunninghouders stellen aan de organisatie van evenementen en wat de consequenties daarvan zijn voor Nederland. Daarbij moet onder andere worden gedacht aan noodzakelijke accommodaties en voorzieningen, sponsorvoorwaarden en financiële garanties. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de voorwaarden van de hoofdsponsors van internationale federaties het lokale ondernemerschap (groten)deels onmogelijk maken. De raad is van mening dat steeds moet worden bezien of grote sportevenementen van betekenis kunnen zijn voor Nederland, maar ook of de eisen en bidprocedures van vergunninghouders bij de Nederlandse samenleving passen.

De raad wil de wijze waarop bids worden gedaan en ondersteund goed in kaart brengen en een advies geven ter verbetering van de slagvaardigheid van het netwerk van Nederlandse internationale sportbestuurders. De EU-conclusies over integriteit bij sportevenementen zijn daarbij een belangrijk uitgangspunt.⁹ Geleerd kan worden van de bids van evenementen die *niet* zijn binnengehaald, zoals het WK IJshockey 2015, het EK Boksen voor vrouwen 2016,

⁹ <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/05/31-eycs-conclusions-major-sport-events>

het EK Atletiek indoor 2019 en de European Games 2019. Ook de rol van de (rijks)overheid bij bids is belangrijk en wordt tegen het licht gehouden.

De Olympische en Paralympische Spelen 2016 in Rio de Janeiro zijn voor Nederland succesvol verlopen. Herhaaldelijk is aan het kabinet de vraag gesteld of Nederland niet (weer) de ambitie moet hebben om in de toekomst de Spelen op Nederlandse bodem te organiseren. De raad onderkent dat dit streven een inspiratiebron kan zijn voor velen, maar schaart zich achter het standpunt van het kabinet dat hiervoor eerst een goed *track record* nodig is van grote sportevenementen en een business model waarbij het niet de belastingbetaler is die voor de kosten opdraait.

Ten slotte is voor verschillende takken van sport een nadere verkenning van internationale samenwerking raadzaam tussen steden en landen. Denk bijvoorbeeld aan evenementen gehost door de Benelux of evenementen die zich zouden kunnen afspelen op de as van de handelssteden Londen-Amsterdam-Berlijn of van de havensteden Antwerpen-Rotterdam-Hamburg. Het EK Voetbal dat in 2020 wordt gehouden in 13 Europese steden (waaronder Amsterdam) en de European Championships die in 2018 worden gehouden in Glasgow en Berlijn, zijn mooie voorbeelden van internationale samenwerking. De European Championships is ook een goed voorbeeld van een multisportevenement waarbij verschillende internationale sportfederaties de handen ineen hebben geslagen (atletiek, zwemmen, gymnastiek, roeien, baanwielrennen, triatlon, golf). De raad gaat bestaande en mogelijke samenwerkingsverbanden tussen Nederlandse en buitenlandse sportbonden en steden na en betreft dit in het advies.

Een advies over de strategische evenementenkalender wordt voorbereid in 2017 en verwacht in 2018.

(5) *Advies governance, samenwerking en kennisdeling*

De raad zal aandacht besteden aan de 'governance' bij grote sportevenementen, de samenwerking -onder andere in het netwerk Kracht van Sportevenementen en het Platform Evenementenmanagers- en de bestaande facilitering via instrumenten zoals de evenementenkalender, de modelaanpak, de modelbegroting van VWS en de WESP-evaluatiemethode.

Een goed instrument is bijvoorbeeld de toets vooraf op de plannen en begrotingen van grote sportevenementen, door de onafhankelijke Commissie Evenementen. Bij een positieve uitkomst van deze toets adviseert de commissie om de sportevenementen op de topevenementenkalender te zetten. De beslissing hierover wordt genomen door het netwerk de Kracht van Sport, bestaande uit NOC*NSF, VWS en de G5. Dit netwerk beslist dus ook over initiatieven van andere partijen. Deze en andere vraagstukken met betrekking tot de governance rond sportevenementen neemt de raad de komende tijd onder de loep.

De eerste indruk is dat grootschalige samenwerking rond en sturing op grote sportevenementen ontbreken. Er is een netwerk ontstaan van evenementenorganisatoren, gemeenten en sportbonden, licht ondersteund vanuit het netwerk de Kracht van Sportevenementen met medefinanciering door VWS, maar onvoldoende om de organisatie van evenementen krachtig door te ontwikkelen. Evenementenorganisatoren vinden voor een deel het wiel opnieuw uit. Binnen de grote steden en bij sommige grote sportbonden is de continuïteit bij de organisatie van sportevenementen gewaarborgd, maar in andere gemeenten, provincies en takken van sport is het organiseren van een evenement een te zeldzaam verschijnsel om van continuïteit te kunnen spreken. Tussen steden en tussen takken van sport is de overdracht van kennis en ervaring niet gegarandeerd. Continuïteit lijkt dan vooral geborgd via een (beperkt) aantal commerciële partijen dat wordt ingehuurd voor de organisatie.

De kennisbasis op het gebied van evenementen in Nederland lijkt vooralsnog smal. Dit betreft zowel de fundamentele, toegepaste als heel praktische kennis. Er zijn geen professoren of lectoren die zich exclusief bezig houden met sportevenementen of met de sporteconomie en ook bij door VWS-gesubsidieerde instellingen (zoals het Kenniscentrum Sport en het Mulier Instituut) is het thema evenementen dun belegd.

De raad zal adviseren hoe de kennis over en ervaring met grote sportevenementen kan worden vergroot en geborgd.

In een advies over de governance rond grote sportevenementen zal de raad ook de aanbevelingen van de commissie Depla meenemen.¹⁰ Expliciete aandacht heeft de raad voor de rol van de (rijks)overheid bij grote sportevenementen. Het rijk kan een belangrijke rol spelen in het stimuleren van ondernemerschap, waarbij het accent verschuift van subsidiëring naar facilitering (veiligheid, vergunningen, belasting e.d.). Ook het Beleidskader evenementen, op basis waarvan het ministerie van VWS subsidies verstrekt, en de (mogelijke) EU-kaders voor sportevenementen worden nader gezien.¹¹

Voor het bid van het WK Voetbal 2018 heeft de rijksoverheid garanties afgegeven. Naar aanleiding hiervan zijn modelgaranties geformuleerd op het terrein van visa en toegangsprocedures, tewerkstellingsvergunningen, belastingen, veiligheidsmaatregelen, internationale valuta, commerciële rechten en telecommunicatie en informatietechnologie. Deze garanties zijn onder andere gebruikt als bijlage bij de aanbevelingsbrief van het rijk voor het bid van de Jeugd Olympische Spelen in 2023. De raad beziet of deze garanties voldoende zijn met oog op het binnenhalen van grote sportevenementen in de toekomst, of dat deze zich wellicht moeten uitstrekken op andere terreinen.

Adviezen over governance, samenwerking en kennisdeling worden verwacht halverwege 2017.

(6) Advies subsidieaanvragen grote sportevenementen

VWS heeft de afgelopen jaren subsidies besteed aan grote, eenmalige sportevenementen, oplopend tot € 7,2 miljoen in 2017. Opvallend is dat vanaf 2018 een lager budget beschikbaar is. De raad zal bezien hoe dit zich verhoudt tot (de ambities voor) de strategische evenementenkalender.

Rijksbegroting 2017, XVI Volksgezondheid, Welzijn en Sport, beleidsartikel 6 ¹²	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Topsportevenementen (x € 1.000)	6.771	4.631	7.231	4.891	4.891	4.891	4.891

Volgens het Beleidskader Sportevenementen van het Ministerie van VWS wordt er vanuit de VWS-begroting maximaal € 2,5 miljoen besteed aan een eenmalig, groot sportevenement waarvan € 0,5 miljoen aan side events. De ervaring leert dat evenementenorganisatoren deze bijdrage niet als sluitstuk gebruiken, maar als startpunt – deels ook om daarmee andere financiers te vinden. Daarnaast definieert het beleidskader evenementen van de buitencategorie waarbij de rijksbijdrage, in overleg met de Tweede Kamer, nader kan worden bepaald.¹³

¹⁰ *Neem de tijd als je haast hebt, Rapportage adviescommissie European Games 2019* (april 2016)

¹¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2015/03/17/beleidskader-sportevenementen>

¹² http://www.rijksbegroting.nl/2017/voorbereiding/begroting,kst225923_14.html

¹³ In het beleidskader zijn genoemd: de Olympische en Paralympische Spelen, de Europese Olympische Spelen, de Jeugd Olympische Spelen en het eindtoernooi WK en EK voetbal voor mannen.

De Nederlandse Sportraad ziet het als een belangrijke taak om VWS te adviseren over mogelijk te subsidiëren grote sportevenementen. Het ministerie van VWS geeft in het beleidskader aan dat een plek op de topevenementenkalender een belangrijke voorwaarde, maar geen automatisme is voor een rijksbijdrage. In samenspraak met VWS zal halfjaarlijks een selectie van sportevenementen worden gemaakt waarbij de raad adviseert over het vergroten van de winstgevendheid, de economische impact, de maatschappelijke impact en/of andere aspecten van het evenement, en over het borgen van de kwaliteit van het evenement door middel van samenwerking en kennisdeling.¹⁴ Ook kan de raad advies geven over de hoogte van het subsidiebedrag en specifieke subsidievoorwaarden. De raad kan in verschillende fasen adviseren: in de fase van ambitie (haalbaarheid en bidfase) en de hieruit volgende subsidieaanvraag aan VWS, maar ook ná subsidietoewijzing, bijvoorbeeld om advies te geven ter vergroting van de impact van het evenement (fasen van voorbereiding, organisatie en nazorg).

De raad zorgt ervoor dat de adviezen die de raad aan VWS geeft, tevens bruikbaar zijn voor de praktijk. Daarom wordt in de advisering steeds het overleg opgezocht met de betreffende evenementenorganisatoren en andere betrokken of te betrekken partijen.

Adviezen over de subsidiëring van grote sportevenementen worden in afstemming met VWS gedurende het jaar gegeven.

(7) Advies op andere beleidsterreinen

Naast grote sportevenementen neemt de raad ook andere sportthema's in ogenschouw die vanwege hun maatschappelijke en economische relevantie en actualiteit de aandacht verdienen. Zo is integratie van mensen met een beperking een thema dat in verband kan worden gebracht met sportevenementen, maar dat uiteraard in de gehele sportsector speelt. Een ander belangrijk thema is bijvoorbeeld talentontwikkeling – zonder talentontwikkeling blijven de podia van grote sportevenementen verstoken van Nederlandse medaillewinnaars. Talentontwikkeling is een zorg bij toenemende bewegingsarmoede en afnemende motorische vaardigheden bij de jeugd.

Daarnaast zijn er thema's die de huidige opdracht van de sportraad raken, maar een veel bredere context kennen. De raad doelt op vraagstukken betreffende (het ontbreken van) een sportbestel, de governance in de sport, wetgeving, en duurzame financiering van de sport. Op verzoek van de minister is de raad bereid deze vragen op te pakken.

De raad richt de adviezen niet alleen aan de minister van VWS, maar aan het gehele kabinet. Zowel de voorwaarden voor realisering van grote sportevenementen als de uiteindelijke legacy bestrijken verschillende beleidsterreinen. Beleid en regelgeving van de rijksoverheid vergemakkelijkt of bemoeilijkt de organisatie van sportevenementen: of het nu gaat om de vrijwilligersvergoeding, verkeersregelaars en alcoholbeleid, of om infrastructurele werken, veiligheid en het belastingregime.

Maar ook om werkelijke impact te bereiken bij en met grote sportevenementen, bijvoorbeeld op het terrein van integratie, handel en onderwijs, is aansluiting bij het beleid op andere terreinen nodig. Een grote impact bij grote sportevenementen kan niet worden gerealiseerd zonder kabinetsbrede steun; de ambitie voor grote sportevenementen zou vooraf dan ook vanuit verschillende beleidsperspectieven moeten worden belicht.

¹⁴ Zie bijlage 3 voor een (niet uitputtend) overzicht van (ambities voor) grote sportevenementen vanaf 2017. Een aantal van deze evenementen komt op basis van het huidige beleidskader overigens sowieso niet in aanmerking voor subsidie.

De NLsportraad wacht met belangstelling de verkiezingsprogramma's en het regeerakkoord van het nieuwe kabinet af. Na de kabinetsformatie organiseert de raad graag een Catshuis-sessie waarbij kansen en mogelijkheden van de Nederlandse sport op de verschillende beleidsterreinen centraal staan. Vooraf gaat de raad de (mogelijke) betrokkenheid na van alle ministeries.

Samenvatting

De raad verwacht dat in 2017, naast de analyse van 10+10 grote sportevenementen en de uitkomsten van de zoektocht naar de ingrediënten van een geslaagd sportevenement, de volgende adviezen kunnen worden gegeven.

- Een advies over governance, samenwerking en kennisdeling bij sportevenementen, inclusief een (deel)advies over de veranderende rol voor de (rijks)overheid en het Beleidskader sportevenementen.
- Een (deel)advies over prognose en evaluatie van de economische impact van sportevenementen.
- Een (deel)advies over draagvlak van de bevolking voor sportevenementen.
- Een advies over innovatie en business rond grote sportevenementen in binnen- en buitenland en over nieuwe manieren van participeren door het bedrijfsleven.
- Een advies over nieuwe business modellen en financiële arrangementen voor sportevenementen, inclusief een (deel)advies over de verantwoording.
- Advisering over (mogelijk) door VWS te subsidiëren evenementen.
- Advisering over de betrokkenheid van andere beleidsterreinen.

Daarnaast bezint de Nederlandse sportraad zich nog op advisering op andere sportgerelateerde thema's.

Voor de volgende adviezen worden in 2017 de nodige voorbereidingen getroffen.

- Een advies over de strategische evenementenkalender.
- Een advies over de beleving bij sportevenementen o.a. door de verbinding van sport met cultuur en door inzet van de media.
- Een advies over het vergroten van de maatschappelijke impact sportevenementen o.a. door verbinding met breedtesport en onderwijs.
- Toekomstverkenningen naar grote sportevenementen.

Een aantal andere thema's die niet met name in de brief aan de Tweede Kamer zijn benoemd, ziet de raad als relevant voor advies. Deze thema's worden sowieso meegenomen in de integrale analyse. In overleg met VWS worden adviesaanvragen ter zake geagendeerd in 2017 of volgende jaren:

- Media en grote sportevenementen
- Veiligheid bij grote sportevenementen
- Infrastructurele vraagstukken bij grote sportevenementen
- Integriteit bij grote sportevenementen
- Duurzame en gezonde sportevenementen
- Sportmedische zorg rond sportevenementen
- Werk en vrijwilligerswerk bij sportevenementen

Bijlagen

Bijlage 1, Overzicht door VWS gesubsidieerde grote sportevenementen

Jaar	Evenement	Plaats
2016	EK Atletiek	Amsterdam
	Start Giro d Italia	Gelderland
	IPC WK Triathlon	Rotterdam
	EK Honkbal	Hoofddorp/Nieuw Venne
	EK Korfbal	Dordrecht
	WK Lifesaving	Eindhoven/Noordwijk
	WK Roeien - niet Olympisch	Rotterdam
	WJK/EK Open water	Hoorn
	EJK Waterpolo	Alphen a/d Rijn/Den Haag
2015	WK Beachvolleybal	Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Apeldoorn
	Start Tour de France	Utrecht + Zeeland
	EK Volleybal dames	Rotterdam
	EK Short Track	Dordrecht
	WK Para Cycling	Apeldoorn
	WK Dammen	Emmen
	EK Luchtwapen schieten	Arnhem
	EK Synchroon zwemmen	Hoofddorp
	European University Games	Rotterdam
2014	WK Hockey	Den Haag
	WK Roeien	Amsterdam
	WK BMX	Rotterdam
	EK Triathlon	Almere
	WK Veldrijden	Hoogerheide
	WK Softbal dames	Haarlem
	IPC EK Zwemmen	Eindhoven
	World Cup Rolstoeltennis	Alphen a/d Rijn
2013	WK Nacra17 (zeilen)	Den Haag
	EK Baanwielrennen	Apeldoorn
	EK Inline-skaten	Almere
	EK Sportklimmen	Eindhoven
	EK Teams Squash	Amsterdam
	Europese Jeugd Olympisch Festival	Utrecht
	EJK Boksen heren	Rotterdam
	FINA Swimming World Cup	Eindhoven
	OKT Schaatsen (langebaan)	Heerenveen
2012	WK Wielrennen op de weg	Valkenburg (Zuid-Limburg)
	(WK) Wheelchair Tennis Doubles Masters	Amsterdam
	WJK Basketbal voor vrouwen onder 17	Amsterdam
	WJK Dammen	Heijken
	WJK Windsurfen	Medemblik
	Finale WB Dressuur	Den Bosch
	EK Aangepaste atletiek	Stadskanaal
	EK Badminton teams	Amsterdam

EK Baseball	Haarlem, Rotterdam en Utrecht
EK Beachvolleybal	Den Haag
EK Bowlen dames	Kaatsheuvel, Tilburg
EK Bowlen Landskampioenen	Zoetermeer
EK Dammen	Emmen
EK Dammen Dames	Emmen
EK Handboog outdoor	Amsterdam
EK Rugby Sevens	Ameland
EK Schoonspringen/ synchroonzwemmen	Eindhoven
EK Waterpolo	Eindhoven
EJK Beach Volleybal	Assen
EJK Softbal	Den Bosch, Rosmalen
EK Wielrennen U23/Junioren	Borsele, Goes, Kapelle (Zeeland)

Bijlage 2, Overzicht van hallmark sportevenementen

Jaar	Evenement	Plaats
	Marathons	Amsterdam, Rotterdam, Eindhoven
	Dam-tot-damloop	Amsterdam/Zaanstad
	Zevenheuvelenloop	Gelderland
	Vierdaagse	Nijmegen
	Amstel Gold Race	Limburg
	Eneco Tour	Wisselend
	Staatsloterij Zesdaagse Rotterdam	Rotterdam Ahoy
	KLM Open	Wisselend
	EK/WK/World cup schaatsen	Heerenveen Thialf
	KPN marathon cup (schaatsen)	Divers
	Elfstedentocht	Friesland
	Wedstrijden Nederlands elftal	Amsterdam, Rotterdam
	KNVB Bekerfinale	Rotterdam
	Indoor Brabant	Den Bosch Brabanthallen
	CHIO	Rotterdam
	Jumping Amsterdam	Amsterdam
	Military Boekelo	Boekelo (Enschede)
	ABN AMRO tennistoernooi	Rotterdam Ahoy
	ATP-toernooi Rosmalen	Rosmalen Autotron
	AFAS Tennisclassics	Apeldoorn
	Korfbal League finale	Amsterdam Ziggo dome
	Limburgse Handbaldagen	Sittard
	Univé Gym Gala	Wisselend
	Haarlemse Honkbalweek	Haarlem
	Swim Cup	Eindhoven
	Fanny Blankers Koen Games	Hengelo
	TT Assen	Assen
	Zwarte Cross	Achterhoek
	Red Bull Knock Out (motorcross)	Den Haag strand
	Ben Bril memorial (boksen)	Amsterdam
	Pitstop Volvo Ocean Race	Den Haag haven
	Delta Lloyd North Sea Regatta	Den Haag haven
	Skûtsjesilen	Friesland
	Sneekweek	Sneek
	Nationale Sportweek	Wisselend
	Urban Sports Week	Amsterdam
	Olympic Experience	Den Haag strand

Bijlage 3, overzicht (ambities) grote sportevenementen vanaf 2017

Jaar	Evenement	Plaats
2017	WK Short Track	Rotterdam, Ahoy
	EK Voetbal (vrouwen)	Breda, Tilburg, Rotterdam, Utrecht, Doetinchem, Deventer en Enschede
	EJK Volleybal meisjes <18 jaar	Arnhem
	EK Hockey	Amsterdam, Wagener stadion
	Grand final Triathlon Series	Rotterdam
	Ambitie: EK Golf (vrouwen)	ntb
	Ambitie: WK Judo junioren	Rotterdam, Topsportcentrum
	Ambitie: Etappe Tour de France	Limburg
2018	Ambitie: WK Jiu jitsu	ntb
	WK Zitvolleybal/EK Beachvolleybal/ EJK Volleybal	Divers
	Ambitie: EK Atletiek Cross country	Soest
	Ambitie: WK Mountainbike marathon	ntb
	WK Veldrijden	Valkenburg
	WK Allround schaatsen	Amsterdam
	Champions trophy heren hockey	Amsterdam
	2019	WK Handboogschieten 2019
Ambitie: EK Klein kaliber geweer en pistool, Groot kaliber geweer en pistool, Kleiduiven	ntb	
Ambitie: European Judo Championship	Rotterdam, Topsportcentrum	
Ambitie: Start Vuelta	Utrecht	
Ambitie: WK 3x3 basketbal		
Ambitie: WK bridge		
Ambitie: EK hippisch		
2020	EK voetbal 2020	Amsterdam, Olympisch stadion
	Ambitie: WK Wielrennen op de weg	Drenthe en Groningen
	Ambitie: EK Honkbal	ntb
	Ambitie: ATP Tennis Masters 2020	ntb
2021	Ambitie: WK Zwemmen 2021	Eindhoven
	European Company Sport Games	Arnhem
	World Police and Fire Games	Rotterdam
2022	Ambitie: WK Rolstoelbasketbal	ntb
	Ambitie: WK Zeilen	ntb
	Ambitie: Wereldruiterspelen 2022	ntb
2023	Ambitie: Youth Olympic Games	Rotterdam

Bijlage 4, bronnen en nuttige websites

www.sportevenementenkalender.nl

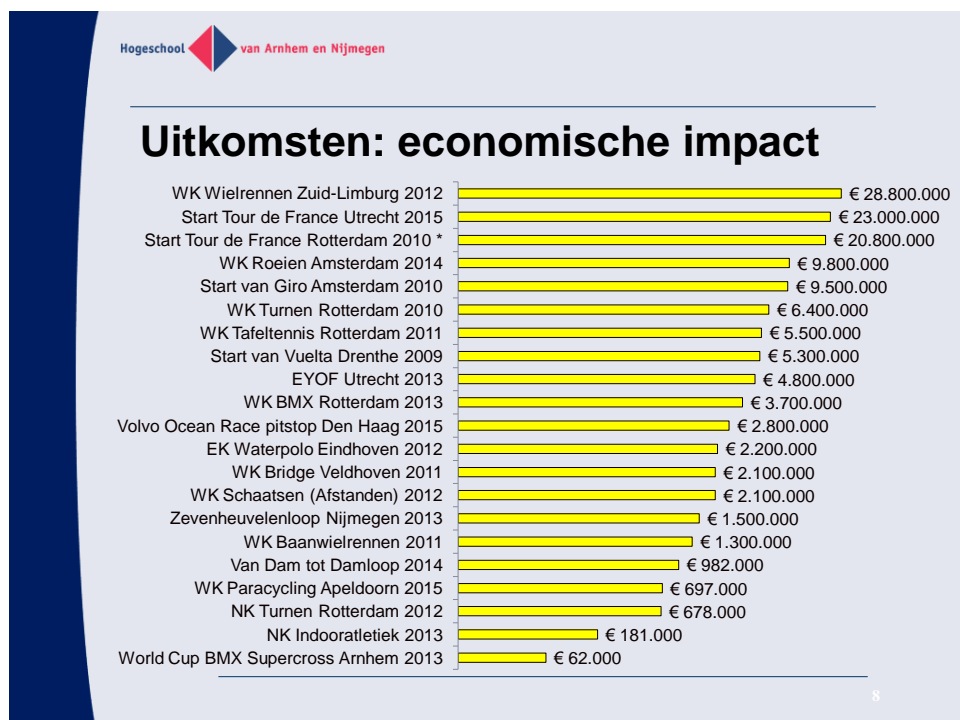
Website met een overzicht van alle actuele sportevenementen. Onderdeel van de website is de topevenementenkalender waarover de Commissie Evenementen adviseert.

www.modelaanpakevenementen.nl

Website waar evenementenorganisatoren handvatten kunnen vinden bij het verwerven en organiseren van evenementen.

www.evenementenevaluatie.nl

Website met een overzicht van alle sportevenementen die zijn geëvalueerd volgens de WESP-methode. Ook de richtlijnen voor de evaluatie van specifieke onderdelen kunnen hier worden gevonden.

De Werkgroep Evaluatie Sportevenementen (WESP) heeft een methode ontwikkeld om de economische impact van sportevenementen in kaart te brengen. Bovenstaande evenementen zijn daardoor vergelijkbaar. Bron: HAN, www.evenementenevaluatie.nl

www.mulierinstituut.nl/projecten/sportevenementen/

Website van het Mulier Instituut, dat over sportevenementen een aantal publicaties heeft uitgebracht, waaronder het brancherapport sportevenementen.

www.allesoversport.nl

Website van het Kenniscentrum Sport, waar kennis over alle sportgerelateerde onderwerpen wordt verzameld.

www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/sport-en-bewegen

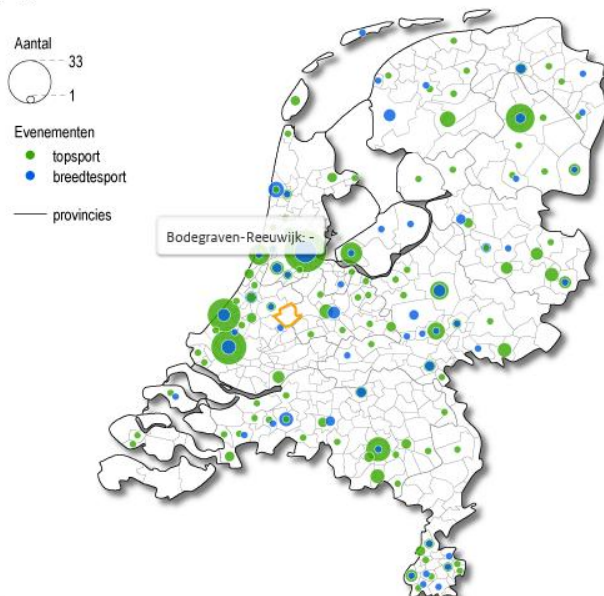
Website met informatie over het sportbeleid van de rijksoverheid, waaronder het Beleidskader sportevenementen.

www.volksgezondheidszorg.info/sport

www.sportopdekaart.nl

Websites van het RIVM, dat samen met andere kennisinstellingen cijfers over sport en bewegen bijhoudt en waar mogelijk in kaart brengt.

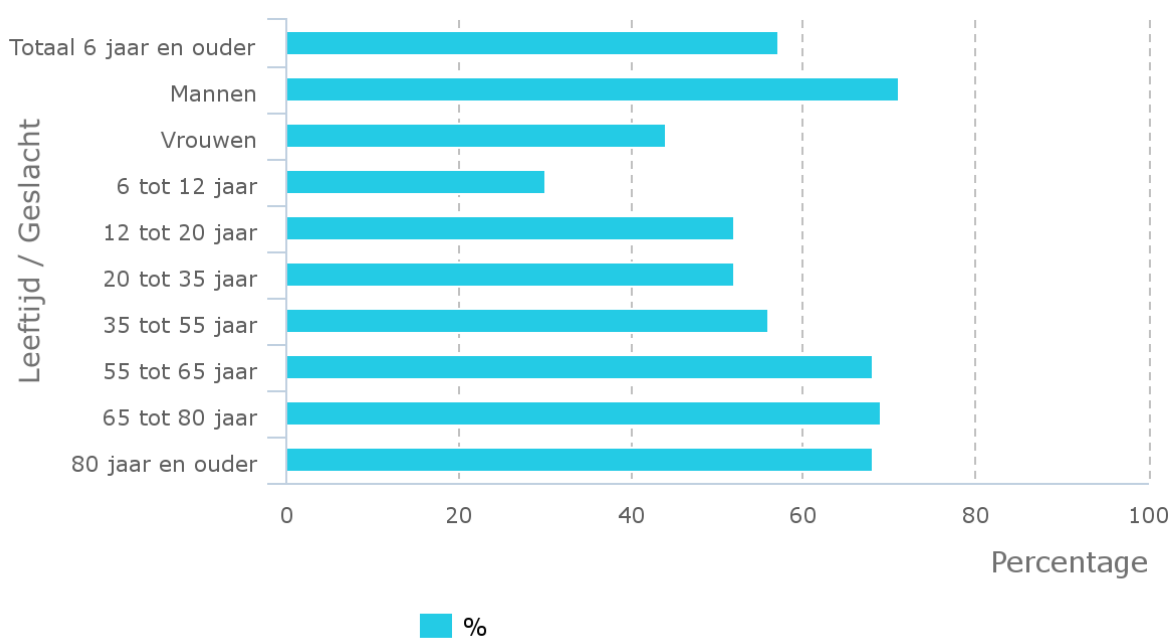
Sportevenementen 2014 per gemeente

Op de sportevenementenkalender van 2014 zijn 382 evenementen geregistreerd. De meeste bezoekers waren er voor de Vierdaagse van Nijmegen (950.000) en de Rotterdam Marathon (850.000). Bron: RIVM, www.sportopdekaart.nl

Volgen van sport via media 2014

Bevolking van 6 jaar en ouder

volksgezondheidszorg.info

In 2014 volgde 57% van de Nederlanders van 6 jaar en ouder minimaal wekelijks sport via media zoals televisie, radio, kranten of tijdschriften en /of internet. De raad wil graag meer zicht op het veranderende medialandschap en de consequenties daarvan voor sport(eventenementen). Bron: [SCP/CBS, VTO 2014, op www.volksgezondheidszorg.info](#)

Dit is een uitgave van de Nederlandse Sportraad

ADRES Postbus 184 | 2501 CD Den Haag
E-MAIL secretariaat@NLSportraad.nl
WEBSITE I.O. www.nederlandse-sportraad.nl

ONTWERP Things To Make And Do
FOTO Le Tour Utrecht

Den Haag | oktober 2016

